

Цап Т. Ю.

студентка 5-го курсу Інституту прокуратури та слідства
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВО ОБВИНУВАЧЕНОГО МАТИ ДОСТАТНІЙ ЧАС ТА МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ СВОГО ЗАХИСТУ У ПРАКТИЦІ ДІЯЛЬНОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

На даний час в Україні продовжується процес реформування інституту захисту в кримінальних провадженнях, тому в такому процесі врахування та запозичення досвіду міжнародних судових інституцій відіграють важливу роль. Особливо цінним для України повинен стати досвід Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» встановлено: українські суди використовують під час розгляду справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (Конвенція) та практику ЄСПЛ як джерело права. Це означає, що рішення останнього є частиною законодавства України і суди повинні керуватися ними під час винесення своїх рішень. Тому, без сумніву, слід проаналізувати саме прецедентні рішення Страсбурзького суду з проблем, які виникають при реалізації обвинуваченим права на захист.

Забезпечення підозрюваному, обвинуваченому права на захист закріплено в ст.ст. 59, 63, п. 6. ч. 3.ст. 129 Конституції України, а також у ст. 21 КПК України. Принцип забезпечення права на захист у національному судочинстві з урахуванням практики ЄСПЛ можна розглядати як певний комплекс процедурних гарантій, які забезпечують можливість спростовувати підозру вчинення злочину і захищатися від висунутого обвинувачення. Враховуючи положення ст. 6 Конвенції, можна зробити висновок, що одним із елементів

права на захист можна розглядати право мати достатній час та можливості для підготовки свого захисту (Гловюк И. В. Обеспечение права на защиту в уголовном производстве: анализ решений Европейского суда по правам человека против Украины / И. В. Гловюк // Права человека и наднациональная юрисдикция : материалы Междунар. науч. семинара, посвящ. основанию НУ «ОЮА», 165 -летию Одес. школы права (Одесса, 29 марта 2012 г.). 2012. 164 с. С. 131). Європейським судом були констатовані систематичні порушення ст. 6.3(б) Конвенції, а саме, що «кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має щонайменше такі права: а) мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту», тому дане питання набуває неабиякої актуальності при застосуванні положень Конвенції у національному судочинстві. Слід виділити у КПК України норми, які стосуються даної проблематики, а саме: ст. 9 ст. 10, ст. 20, ст. 22, ст. 28, ст. 29, п. 14, 15 і 18 ч. 3 та п. 5 ч. 4 ст. 42, ч. 4 і 5 ст. 46, ч. 1 і 2 ст. 114, ст. 186, ст. 221, ст. 283, ч. 10 ст. 290, ч. 4 і 5 ст. 517.

Стосовно питання про достатність часу ЄСПЛ вважає, що той час, який є достатнім для отримання правової допомоги в ході досудового розслідування, має визначатися на основі конкретних обставин справи. У рішенні по справі Богуміл проти Португалії ЄСПЛ вказав, що ці обставини включають складність справи і суворість можливого покарання. У рішенні по справі Фатма Тундж проти Туреччини (№ 2) ЄСПЛ без вагань визнав, що п'ятихвилинна консультація з адвокатом на початку строку перебування в поліції під вартою було недостатньою відповідно до стандартів Конвенції. Комітет ООН з прав людини підтвердив позицію ЄСПЛ відносно того, що особа, обвинувачена в злочині, має правонадостатній час для підготовки свого захисту, і що «те, що вважається «достатнім часом», залежить від обставин кожної спра-

ви». Застосовувавши цей принцип до справи, в якій йшлося про смертну кару (Астон Літл проти Ямайки) Комітет встановив порушення Статті 14 (3)(b) МПГПП на тій підставі, що на досудовому етапі обвинуваченому дозволили порадитися з адвокатом лише півгодини. Аналогічні рішення були прийняті по справах Раміль Райос проти Філіппін, коли обвинуваченому під час судового процесу кожного дня дозволяли консультуватися з адвокатом лише впродовж короткого часу, і Рід проти Ямайки, коли обвинувачений уперше зустрівся зі своїм адвокатом за десять хвилин до початку судового слухання справи (Забезпечення раннього доступу до правової допомоги. — Порадник для адвокатів щодо здійснення захисту гарантованого державою. — 2013. С.19 [Електронний ресурс]:- Режим доступу: http://ulaf.org.ua/wp-content/uploads/2013/12/BPD_poraddnyk1.pdf).

Право особи «мати достатньо часу і можливостей для підготовки свого захисту» включає також можливість ознайомлюватися із матеріалами досудового розслідування. У справі Есперс проти Бельгії Європейська Комісія зазначила: «Можливості, які повинен мати кожен обвинувачений, враховують можливості ознайомлюватися з метою підготовки свого захисту з результатами розслідування, яке здійснюється протягом всього розгляду...». Розглядаючи справу Фуше проти Франції, Європейський Суд визначив, що для обвинуваченого важливим була можливість ознайомлення з документами, які складають справу, щоб бути в змозі оскаржити складений проти нього

протокол...За відсутності такої можливості заявник не мав змоги підготуватися до захисту належним чином... (§ 55 of Report of the European Commission of Human Rights: *Jespers v. Belgium*, 14 December 1981).

Кожен має право на підготовку у розумний строк та можливість захисту у суді. Питання адекватності часу та можливостей обвинуваченого слід також розглядати у контексті відповідних справ. У справі *Mr Arsham Galstyan* проти Республіки Армєнія (no. 26986/03) уряд стверджував, що заявник мав достатньо часу, враховуючи, що це дрібне хуліганство, щоб вивчити справу і підготувати захист. Проте Суду не було представлено відповідних доказів такої можливості, а також правових положень держави, які б таке право надавали. Суд встановив, що досудове розслідування тривало дві години. Уряд стверджував, що для такої категорії справ це є достатньо. Однак Суд вказав, що для заявника ці дві години не є достатніми для підготовки свого захисту, а також він має здійснюватися у адекватних умовах, а не під час затримання (*Case of Galstyan v. Armenia. Judgment of the European Court of Human Rights*, 15 November 2007 (Application no. 26986/03)).

Право на адекватні можливості підготовки захисту також включає часовий критерій і вимагає надання необхідних засобів для такої підготовки. Це право має на меті забезпечення практичних умов захисту для подання всіх суттєвих аргументів у судовому розгляді (Окрема думка судді Петтіті. — Порівняльне прецедентне право з прав людини. — К: Видавництво «Реферат» 2002. — С. 244.)

Звертаючись до національного законодавства у рішенні Конституційного суду України від 18.01.2012 року № 1-рп/2012 справа № 1-4/2012, вказано, що у КПК України передбачено можливість встановлення строків для ознайомлення обвинуваченого чи його захисника з матеріалами справи незалежним та неупередженим судом, який виносить постанову. У

такий спосіб гарантуються права обвинуваченого на захист своїх прав і свобод судом та на апеляційне оскарження рішення суду. Конституційний Суд України вважає, що вимоги КПК узгоджуються з практикою Європейського суду з прав людини (далі — Європейський суд) та з підпунктом «б» пункту 3 статті 6 Конвенції, відповідно до якого кожен обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має право мати час і можливості для підготовки свого захисту. Так, Європейський суд неодноразово зазначав, що право на захист не є абсолютним, а за змістом статті 6 Конвенції прийнятними є лише вкрай необхідні заходи, які обмежують право на захист (рішення від 23 квітня 1997 року у справі «Ван Мехелен та інші проти Нідерландів», від 25 вересня 2008 року у справі «Полуфакіні і Чернишов проти Росії»). Як зауважив

Європейський суд, підпункт «б» пункту 3 статті 6 Конвенції гарантує обвинуваченому «мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту», а це означає, що така підготовка охоплює все, що є «необхідним для підготовки розгляду справи судом. Крім того, можливості, доступні кожному, хто обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, мають включати ознайомлення для цілей підготовки свого захисту з результатами розслідувань, які проводилися протягом усього провадження у справі. Однак питання адекватності часу і можливостей, наданих обвинуваченому, слід вирішувати в контексті обставин кожної конкретної справи (рішення від 21 жовтня 2010 року у справі «Корнев і Карпенко проти України»). Так, у рішенні від 18 лютого 2010 року у справі «Гаважук проти України» Європейський суд визнав, що можливість обвинуваченого ознайомитися з матеріалами справи протягом п'яти днів є достатнім часом у цій справі в розумінні підпункту «б» пункту 3 статті 6 Конвенції (Рішення Конституційного суду України від 18.01.2012 року № 1-пн/2012 справа № 1-[Електронний ресурс]:- Режим доступу [http:// zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-12](http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-12)). Хоча дане рішення стосувалося КПК 1960 року, можна стверджувати, що роз'яснення викладені у рішенні повинні враховуватись, оскільки КПК України 2012 року містить схожу норму щодо права на ознайомлення підозрюваного чи його захисника з матеріалами кримінального провадження.

Інше питання, яке потребує висвітлення є проблема зловживання даним правом у ході його реалізації (наприклад, зловживання при ознайомленні з матеріалами кримінального провадження). У якості зловживання правом на ознайомлення у судовій практиці визнаються, наприклад, ситуації, коли з

часу повідомлення про можливість ознайомитися з матеріалами досудового розслідування сторона захисту жодного разу для ознайомлення не з'явилась; неявка для ознайомлення з матеріалами без поважних причин та без повідомлень про неможливість прибуття; повільне ознайомлення із матеріалами кримінального провадження; ненадання документального підтвердження поважності причин неявки (Аленін Ю. П. Особливості відкриття матеріалів іншій стороні за новим КПК України: здобутки та прорахунки / Ю. Аленін // Юридичний вісник. — 2013. — № 4. — С. 92). Питання зловживання даним правом має не лише теоретичне значення, але й практичне. Проаналізувавши судову практику, можна дійти висновку, що встановлення строків при ознайомленні захисника та підозрюваного з матеріалами кримінального провадження є неодиначним явищем. Це можна проілюструвати на прикладі аналізу

ухвал слідчих суддів, зокрема:

1) 06 травня 2015 року слідчий за згодою прокурора звернувся до суду із клопотанням про встановлення строку для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження захиснику та підозрюваному, посилаючись на те, що досудове розслідування у вказаному провадженні завершено 29 квітня 2015 року і їм надано доступ для ознайомлення, про що вони належним

чином повідомлені, але за вказаний час підозрюваний ознайомився з 13 аркушами справи, а захисник перефотографував 52 аркуші справи і на день розгляду подання не закінчили таке ознайомлення, тобто умисно затягують ознайомлення з матеріалами досудового розслідування. Захисник заперечив проти задоволення клопотання, так як він не ухилявся від ознайомлення, в нього були об'єктивні причини і зараз він зайнятий в кримінальних справах в судах різних районів, а підозрюваний знаходиться на стаціонарному лікуванні і він позбавлений можливості ознайомитися спільно з обвинуваченим з матеріалами справи. Суд зазначив, що участь захисника в інших судах не є об'єктивною причиною для не ознайомлення зі справою, яка має біля 120 аркушів і тим паче, з якою захисник напередодні був ознайомлений. Крім того, захисник вказав години участі в інших судах в різні години доби, тобто не весь робочий день, що надає йому можливість ознайомлюватися за погодженням із слідчим протягом робочого дня. На підставі викладеного і

керуючись ст. 290 КПК України, слідчий суддя ухвалив клопотання задовільнити (Ухвала слідчого судді Рокитнянського районного суду Київської області від 07.05.2015(Справа № 375/621/15-к) [Електронний ресурс]: -Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/46443269>).

2) Слідчий в особливо важливих справах слідчого відділу прокуратури Сумської області звернувся до суду з погодженням прокурором клопотанням про встановлення підозрюваній строку для ознайомлення з матеріалами досудового розслідування у кримінальному провадженні. Слідчий обґрунтовує подане клопотання тим, що обсяг матеріалів кримінального провадження є незначним, однак підозрювана і її захисник зволікають з ознайомленням, чим порушуються вимоги ст. 28 КПК України, щодо виконання процесуальних дій у розумні строки, тому просить суд обмежити строки ознайомлення підозрюваної та її захисника з матеріалами провадження і встановити термін для ознайомлення. Підозрювана проти задоволення вказаного клопотання заперечувала, посилаючись на ті обставини, що необхідно ознайомитись з 4 томами, прослухати аудіозапис двох дисків об'ємом по 4 ГБ кожний. Слідчий суддя заслухавши пояснення прокурора, підозрювану, вивчивши клопотання та докази, якими воно обґрунтовується, слідчий суддя звернувся до ч.10 ст.290 КПК України та Статті 6 Конвенції «Про захист прав людини і основоположних свобод» ратифікованої Верховною Радою України 17.07.1997 року. Розділом Право на справедливий суд, передбачено, що кожен має право... мати час і можливості, необхідні для підготовки свого захисту. Під час судового розгляду слідчим суддею встановлено, що мають місце обставини зволікання ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, які відкриті стороні захисту і підозрюваній в установленому ст. 290 КПК України порядку. Слідчий суддя приходить до висновку, що необхідно встановити розумний строк ознайомлення підозрюваної і її адвоката з матеріалами кримінального провадження, визначаючи вказаний строк, суд враховує об'єм матеріалів кримінального провадження, а саме останнє містить 14 томів, обставини ознайомлення, підозрювана і її захисник ознайомились з 12 томами, враховує слідчий суддя і умови ознайомлення, участь професійного адвоката при розгляді ін-

ших матеріалів, як кримінального так і цивільного судочинства, тому є всі правові підстави для часткового задоволення клопотання слідчого (Ухвала слідчого судді Ковпаківського районного суду м. Суми від 30 червня 2015 року (справа: № 591/3849/15-к) [Електронний ресурс] :- Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/45869821>).

Слід погодитися, що поняття «зволікання», як і поняття «достатній час», є оціночними, але в його основі не повинно лежати виключно припущення учасника кримінального провадження, який звертається з клопотання до слідчого судді (Ковальчук С. О. Строк для ознайомлення сторін кримінального провадження, потерпілого з матеріалами, до яких їм надано доступ у порядку статті 290 КПК України, та порядок його визначення /С. О. Ковальчук //Шляхи удосконалення кримінального процесуального законодавства: матер. регіонального круглого столу (19 квітня 2013 р.) відп. за випуск д.ю.н., проф. Ю. П. Аленін; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Юридична література, 2013. — С.113).

Таким чином, дійсно, право на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження засноване на вимогах статті 6.3(b) Конвенції. На даному етапі існує проблема законодавчого визначення достатності часу (adequate time), розумного (reasonable) строку, своєчасності для реалізації обвинуваченим права на захист. У зв'язку з тим, що дані поняття трактуються у кожній конкретній справі по-різному у практиці ЄСПЛ, то звідси і виникають протиріччя щодо визначення та закріплення самого часу (у годинах, днях) та поняття зловживання правом на достатній час (adequate time) для підготовки свого захисту підозрюваним, обвинуваченим.